

varına ocak şeklinde bir niş açılmış ve bu niş bir havalandırma bacasıyla dama bağlanmıştır. Buradan yükselen havanın yaptığı sirkülasyon odaya ayrıca serinlik vermektedir. Asıl havalandırma ise birkaç küçük tepe penceresiyle sağlanır ve mekân az da olsa loş bir aydınlığa kavuşturulur. Saray ve konakların da serdâbları bulunmaktaydı. Bağdat yakınlarındaki Sâmerrâ'da IX. yüzyıl başlarına ait el-Cevsaku'l-Hâkânî'nin stukolarla süslü büyük ve küçük serdâbları ile aynı yüzyılın son çeyreğinde inşa edilen Kasrû'l-âşik'in tonozlu serdâbları bunlara örnek gösterilebilir. Şiîler, "gâib imam" diye adlandırdıkları on ikinci imam Muhammed Mehdi el-Muntazar'ın (Muhammed b. Hasan el-Askerî) 874 yılında Sâmerrâ Askeriyye Türbesi'ndeki veya yine Sâmerrâ'da babasının evindeki serdâba girip bir daha geri dönmediğini kabul etmektedir.

Diyarbakır evlerinde serdâb ya da soğukluk diye adlandırılan bodrum kat odaları daha özel ve sınırlı mekânlardır. Evin üst kat odalarının altında birkaç basamakla inilen, uzun kenarı kuzeye (avluya) bakan, bu kenarındaki pencerelerinden aydınlanan ve doğrudan avluya açılan loş serdâblarda fiskiyeli havuz vazgeçilmez bir öğedir. Havuzdaki suyun verdiği serinlik ve görsel zenginlik dinlenmeye en uygun ortamı sağlar. Cahit Sıtkı Tarancı ve İskender Paşa konaklarının serdâbları geleneksel Diyarbakır evlerindeki en güzel örnekler arasında yer almaktadır. Evliya Çelebi, Diyarbakır evlerinin fiskiyeli serdâblarından bahseder. Urfa ve Siverek'te "zerzembe" denilen kilerler aynı zamanda serdâb vazifesi görür. Bunların penceresi yoktur; bazıları iki kapılıdır. Eski İstanbul'un ahşap evlerinde yazın dinlenen bodrum katı odaları da serdâb ya da taş oda diye adlandırılmaktaydı.

Serdâb ismi, zamanla kullanım alanı genişletilerek bu mekânın yer altında bulunma özelliğinden dolayı türbelerin altındaki asıl mezar odasına, her çeşit yer altı tesisine, yer altı yollarına, alt geçit ve tünellere de verilmiştir. Aynı şekilde eski Mısır arkeolojisinde "mastaba" adıyla bilinen, mezarların ölü eşyası konulan gizli iç odalarına da serdâb denilmektedir. Öte yandan serdâb isminin taşıdığı "soğuk su" anlamı sebebiyle XVIII. yüzyıldan itibaren İstanbul saraylarında bahçe içinde serinletici su öğeleri, havuz ve selsebilleri olan yazlık köşklere serdâb köşkü ve özellikle buralarda yapılan müzikli toplantılara serdâb âlemleri denilmiştir. Bu âlemlerin kıyın yapıldığı, asıl saray binasındaki bir ve-

ya iki tarafında kapısı içeri açılan bir odanın bulunduğu üçgen salonlar da serdâb sofası adıyla anılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 2001, I, 30; Orhan Cezmi Tuncer, "Diyarbakır Evleri", *Diyarbakır: Müze Şehir* (haz. Şevket Beysanoğlu v.dğr.), İstanbul 1999, s. 233-246; Pakalın, III, 178; Cl. Huart, "Serdâb", *IA*, X, 512; Celal Esad Arseven, "Serdâb", *SA*, IV, 1782; A. Tarkan Okçuoğlu, "Serdâb Köşkü", *DBİst.A*, VI, 530-531; Safiye İrem Dizdar – Neslihan Sönmez, "Osmanlı Sivil Mimarlığında İstanbul'daki Taş Odalar ve Fener Evleri", *MEGARON YÜ MİM.Fak.e-Dergisi*, 1/2-3 (2006), s. 126-142; http://www.megaron.yildiz.edu.tr/yonetim/dosyalar/MEGARON_010203.pdf.

A. CİHAH KÜRKCÜOĞLU

SERDAR

(سردار)

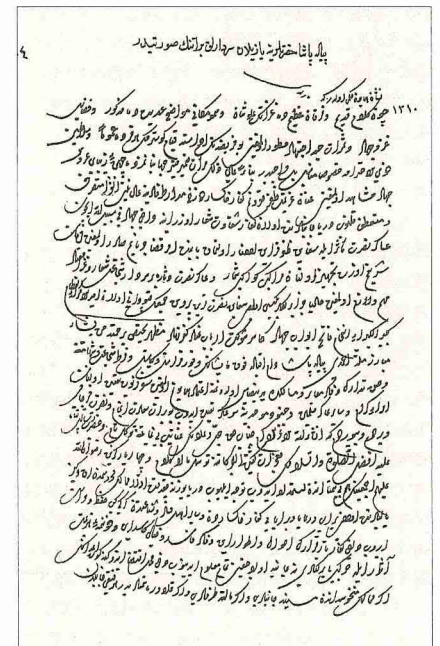
Türk-İslâm devletlerinde genellikle ordu kumandanı anlamında kullanılan unvan.

Farsça *ser* (baş) kelimesinin sonuna *-dâr* ekinin getirilmesiyle oluşan *ser-dâr* "başı tutan, reis, rehber" demektir. Özellikle Türkler tarafından kullanılan bu unvan Araplar'a da geçmiş ve daha ziyade "askerî kumandan" anlamını kazanmıştır. Kelimeye bazan *serdârîyye* ve *serdârlık* biçiminde Kuzey Afrika'da, özellikle Mısır ve Sudan'da rastlanır. XIX. yüzyılda bu iki ülkenin İngiliz kumandanına "sirdar" denilmiştir. İran'da kelime *serdâr-ı zafer*, *serdâr-ı ceng* şeklinde daha çok şeref unvanı olarak geçer. Hindistan'da Halaçâr'da da görülen serdar kelimesi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kurulan küçük devletlerin başında bulunanlara unvan olmuş (Bayur, III, 125); İngiliz idaresi döneminde Hint ordusunda "kumandan" mânasında kullanılmıştır. Nitekim "serdâr-log" bir askerî birliğin Hintli zâbitini ifade ederdi. Daha sonra kelime, Kuzey Hindistan'da Avrupalılar'ın özel hizmetkârlarının başında bulunanların unvanı olmuştur. Serdar, "serdâr-bahâdur" şeklinde Hindistan'daki İngiliz subayları için ihdas edilmiş bir liyakat nişanının birinci rütbesini taşıyan kişiler için şeref unvanı olarak da görülür. Kelime unvan olarak Orta Asya, İran, Anadolu ve Ortadoğu'da kurulan Türk devletlerinde de kullanılmıştır. Büyük Selçuklular'da, Anadolu Selçuklular'ında ve İlhanlılar'da serdar karşılığında daha ziyade sipehsâlâr, serleşker, subaşı ve serasker kavramları yer almıştır.

Osmanlı döneminde serdar unvanı yaygın biçimde geçer ve daha çok taşrada bir eyalete veya sancağa tayin edilen vezir,

beylerbeyi ve sancak beyleri için kullanılırdı. Bu arada donanmanın başı olan kapudan paşalara da bu unvanın verildiği olurdu. Lutfi Paşa sancak beyi ve beylerbeyilere serdarlık verilmesini pek tasvip etmez ve sadrazamın serdarı gözetmesini gerektiğini belirtir (*Âsafnâme*, s. 25, 31). Âli Mustafa Efendi padişahların serdar yerine seferlere bizzat kendilerinin gitmesi gerektiğini söyler (*Mevâidü'n-nefâis*, s. 324, 347). Elleri serdarlık beratı verilerek görevleri resmîleşen serdarlar buldukları yerlerde azil, nasb, dirlik tevcihi gibi görevler dışında merkezden gelen emirler doğrultusunda sefer hazırlıkları yaparlardı. XVIII. yüzyıla kadar çok geniş yetkileri olan serdarların, yanlarındaki tuğralı boş ahkâm kâğıtları yetmediği durumlarda tuğra çekme yetkileri bile vardı. Nitekim XVII. yüzyıl ortalarında Sadrazam Kemankuş Mustafa Paşa taşra vezirlerinden bu yetkiyi kaldırınca Erzurum Valisi Nasuhsâzâde Hüseyin'in şiddetli tepkisine ve isyanına sebep olmuştu (Kâtib Çelebi, vr. 251^a). Serdarların maiyetinde bir miktar yeniçeri, cebeci, topçu ve süvari askeriyeye malî işleri yürüten bir defterdar veya ona vekâleten bir hazine kâtibi bulunur, maiyetindeki tezkireci bir nevi reisülküttâblık görevini ifa ederdi. Sefer sırasında divan toplayıp dava dinleme hakkı da bulunan vezir serda-

Piyâle Paşa'ya verilen serdarlık beratı (BA, MD, nr. 5, s. 484, hk. 1310)

rin azil ve tayin yetkisi gayet genişti. Ayrıca bu sırada yaptığı harcamalardan sorumlu tutulmazdı. Serdarlar zaman zaman merkezden değerli kürk, kılıç, sorguç ve hançer gönderilerek taltif edilirdi. Önceleri serdar karşılığı kullanılan serasker unvanı daha sonra ayrılmış, özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin en yüksek kumandanının unvanı olmuştur (bk. SERASKER).

Kelime "serdâr-ı ulemâ" örneğinde görüldüğü gibi (Fatih Sultan Mehmed, s. 5) "bir zümrenin başı" anlamında da kullanılmıştır. Şehirler arası yolların güvenliği için görevlendirilen kimselere kır serdarı denildiği gibi yeniçeri ağası tarafından küçük yerlere asayiş ve inzibatın sağlanması için görevlendirilen ve daha ziyade "korumacı" ve "oturak" denilen kıdemli ve emekli yeniçerilerin önde gelen subaylarına da yeniçeri serdarı denilmiştir (*Mebde-i Kânûn-ı Yeniçeri*, s. 119). Türkçe'den Romence'ye de geçen serdar kelimesi bu dilde askerî kumandan, süvari paşası ve boyarları ifade eder.

Padişahın katılmadığı seferlerde başkumandan olan veziriazamlara "serdâr-ı ekrem" denirdi. Bu sıfatla sefere çıkan sadrazamların yetkisi artar ve onların maiyetinde bazıları dışında yüksek rütbeli devlet ricâli de orduyla birlikte sefere giderdi. Sefere çıkmadan önce çeşitli hediyelerle taltif edilen serdâr-ı ekreme bizzat padişah tarafından sancak-ı şerif teslim edilirdi. Uçurlama törenleri batya yönelik seferlerde Dâvud Paşa sahrasında, doğuya yönelik seferlerde Doğançılar Meydanı'nda yapılırdı. Sefer boyunca serdâr-ı ekremler tayin, tevcih, azil kararlarını merkeze sormadan verebilirler, ordu kışlakta iken zaman zaman divan toplarlardı, bazı önemli kararları burada alırlardı. Serdâr-ı ekremler bir kişiye vezâret tevcih edebildikleri gibi siyaseten katil cezası da verebilirlerdi. Nitekim Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 1683 Viyana Kuşatması'nda suçlu gördüğü Budin Valisi Uzun İbrâhim Paşa'yı katlettirmişti (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 159-160). Seferlerde yapılan divan toplantısı sırasında tutulan defterlere "ordu mühimmesi", tayin tevcih defterlerine "serdar ruûs defteri" denirdi. Sefer sırasında yapılan tayinler merkezden yapılanlardan ayırmak için, "Ordudan tayin edilmiştir" kaydı düşülürdü. Seferden yazılan telhisler padişah tarafından mutlaka kabul edilir, serdarın asker üzerindeki nüfuzu kırılması diye reddedilmezdi. Gerek serdâr-ı ekremler gerekse serdarlar yap-

tıkları masraf ve harcamalardan sorumlu tutulmazdı. Serdâr-ı ekrem unvanı XIX. yüzyılda sadrazam olmayan seraskerlere de verilmeye başlanmış, 1853 Kırım savaşında Ömer Lütfi Paşa, 1876 Rus savaşında Abdülkerim Nâdir Paşa için bu unvan kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 5, s. 484, hk. 1310; nr. 7, s. 289; Fatih Sultan Mehmed, *Kânûnnâme-i Âli Osman* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 2007, s. 5; İbn Kemal, *Tevârîh-i Âli Osmân*, VII. Defter, s. 281; Lütfi Paşa, *Âsafnâme* (nşr. Mübahat S. Kütükoğlu), İstanbul 1991, s. 25, 30, 31; Feridun Bey, *Münşeât*, II, 562-563; Âli Mustafa Efendi, *Mevâidü'n-nefâis fî kavâidü'l-mecâlis* (nşr. Mehmet Şeker), Ankara 1997, s. 324-326, 344, 347; *Mebde-i Kânûn-ı Yeniçeri*, s. 119-122, 126, 170, 184, 268, ayrıca bk. tür.yer.; *Kitâb-ı Mûstetâb* (nşr. Yaşar Yücel), Ankara 1974, s. 3, 16; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, Âtif Efendi Ktp., nr. 1914, vr. 251^a; Abdi Paşa, *Kânunnâme (MTM, I/1 [1331])* içinde, s. 500; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fî Kavânîn-i Âli Osmân* (haz. Sevim İlgürel), Ankara 1998, tür.yer.; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 159-160; D'Ohsson, *Tableau général*, VII, 283; Uzunçarşılı, *Medhal*, tür.yer.; a.mlf., *Kapukulu Ocakları*, I, 47, 318-319, 327-328, 359, 360, 367, 375, 429, 482-483, 486; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, s. 145, 244, 251-253, 284; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, I, 82, 88, 101, 134, 138, 158-163, 192-194; M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (nşr. Orhan F. Köprülü), İstanbul 1981, s. 79; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1987, III, 125, 581; Pakalın, III, 178-181; *Kâmûsü'l-İslâmî*, III, 512-513; T. W. Haig, "Serdâr", *IA*, X, 512-513.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

SERDAREVİÇ, Muhammed Said

(1881-1918)

Bosna-Hersekli ilâhiyatçı.

16 Muharrem 1299'da (8 Aralık 1881) bugün Bosna-Hersek Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Zenica'da doğdu. Orduda serdarlık görevinde bulunan dedelerinden birinin Budapeşte'deki bir yeniçeri isyanına sebep olması yüzünden Kakanj veya Zenica'ya gönderildiği ve bu dönemden itibaren Serdar ailesinin bu bölgede yaşadığı bilinmekte (Ahmić, s. 195), buna dayanılarak ailesinin Türk asıllı olabileceği ileri sürülmektedir. Serdareviç ilk öğrenimini burada tamamladı. Sultan Ahmed Medresesi hocalarından olan babası Abdülhamid Efendi'den Arapça ve Türkçe öğrendi. 1899'da Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Hankahı'nda tahsile başladı. Buradaki hocaları arasında Ahmed Efendi Hadžijamaković ve Kurşunlu Medresesi müderrislerinden Mehmed Efendi Muftić bulu-

nyordu. Aynı dönemde Saraybosna'daki Dârümuallimîn'e intisap etti ve bu okuldan 1904 yılında mezun oldu. Gazi Hüsrev Bey Hankahı'ndaki öğrenciliği sırasında alt sınıflardaki talebelere Halebi'nin *Mülteka'l-ebhur* adlı eserini okuttu (Traljić, XL/1 [1977], s. 45).

Saraybosna'daki öğreniminin ardından Zenica'ya dönen Serdareviç, 1904'te tayin edildiği mekteb-i ibtidâiyye öğretmenliği görevini 1910 yılına kadar sürdürdü. Mehmed Cemâleddin Çauşeviç'in teşvikiyle kurulan Bosna-Hersek İmamlar ve Muallimler Birliği'nin (1909) kurucuları arasında yer aldı ve kurultayda sunduğu, mekteb-i ibtidâiyyelerin yeniden düzenlenmesine dair tebliği büyük kabul gördü. 1912'de Çauşeviç'in başkanlığında oluşturulan Bosna-Hersek İlmîye Kuruluşu'nun kurucularından olan Serdareviç vefatına kadar bu teşkilâtın birinci sekreterliği görevini üstlendi. 4 Ağustos 1910 tarihinde Saraybosna'da gerçekleşen Bosna-Hersek İmamlar ve Muallimler Birliği kurultayında *Muallim* adlı bir derginin çıkarılması kararı alındı ve Serdareviç bu derginin başyazarlığına getirildi. 1910-1913 yıllarında bu görevi yürüten Serdareviç 1913'te Zenica'ya döndü ve merkez cezaevine imam tayin edildi. Aynı yıl babası vefat edince onun yerine Sultan Ahmed Medresesi'nde müderrislik görevini de üstlendi. Bir yıl sonra Travnik müftülüğü görevine tayin edildiyse de sağlığının bozulması yüzünden bu görevi kabul etmedi (Şabanović, II/6 [1937-38], s. 86). 26 Mayıs 1918'de Zenica'da vefat etti.

Bölgedeki halkın dinî ve kültürel alanda geri kaldığını, okulların ve ders kitaplarının yetersiz olduğunu gören Serdareviç bir reform hareketinin başlatılması gerektiğine inanmış, Boşnakça için, muhalifler tarafından "Matufovica" diye adlandırılan Arapça harflerle yeni bir alfabe hazırlayıp bazı eserlerin yayımlanmasını bu şekilde temin eden Çauşeviç'e destek vermiştir (Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, s. 53-56). Başlangıçta klasik ulemânın tepkisini çekmesine ve halk arasında fazla kabul görmemesine rağmen bu alfabe kısa sürede yayılmış, başta Serdareviç olmak üzere Dârümuallimîn mezunları ve genç nesil tarafından benimsenmiştir. Serdareviç'in başyazarlığı üstlendiği *Muallim* dergisinde de bu alfabe kullanılmıştır. İbn Teymiyye, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza gibi âlimlere hayranlığını ifade eden Serdareviç'in çıkardığı *Muallim* dergisinin *eİ-Menâr*'ı örnek aldığı ve bu ekolün takipçisi olduğu görülmektedir (Mehtić, XVII-XVIII [1996], s. 305). Serdareviç bölgede başlatılan göç-